

типів досліджень і додатково відкривається для дослідника багатство дослідницьких ситуацій.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саганенко Г.И. Эмпирическое познание в социологии // Социология – 4М.– 1998.– Т.10 – 34 с.
2. Саганенко Г.И. Уровни эмпирической доказательности в социологии (дисс.на соиск.уч.ст.докт.социол. наук в форме науч. докл.) – М.:ИСАН, 1991– 114 с.
3. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. – М.: Академкнига, Добросвет, 2003. – 596 с.

*О. Густа,
студентка III курсу
Економіко-правового коледжу
Науковий керівник: Т. А. Крижановська,
кандидат філософських наук, доцент,
Міжнародний гуманітарний університет*

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення козацтва ось вже багато років є дуже актуальною темою. Процес еволюції українського козацтва вивчало багато поколінь вітчизняних і зарубіжних дослідників, що належали до різних епох, суспільно-культурних середовищ та сфер знання. Дослідники оцінювали цей феномен по-різному, мінялися підходи й трактування бачення українського козацтва як історичного явища. Але ж не всі думки й висновки істориків – науковців витримали випробування часом, не всі аспекти цього унікального явища глибоко розроблені і осмислені. Козацтво – це не лише особливий суспільний стан зі своєрідним способом життя, самобутнім військовим формуванням, неповторною моделлю суспільного розвитку, з оригінальним соціально-політичним устроєм, традиціями, етнічними та правовими нормами та інститутами, культурою, фольклором; козацтво є символом незламного українського народного духу, уособленням вільнолюбних ідеалів народу.

Традиційно вітчизняні та зарубіжні історіографи розглядають проблеми українського козацтва як соціальне явище, що виникло в середньовічну епоху і протягом кількох століть залишалося фактором політичного життя України. Але ж від Густинського літопису, відомої статті Старовольського та деяких розділів книги французького військового інженера Гійома Левассера де Боплана, від козацьких літописців С. Величка, Г. Граб'янки й Самовидця до сучасних наукових розробок цього питання пройшло багато часу. Більш глибокі підходи до проблеми феномену українського козацтва репрезентовані у працях М. І. Костомарова, М. О. Максимовича, А. О. Скальковського, С. М. Соловійова М. С. Грушевського та інших істориків [3, с. 45].

Серйозні дослідження проблем еволюції феномену українського козацтва та оригінальні історіософські погляди започатковані у працях відомого українського історика В. Б. Антоновича, який вважав: саме в козацтві найвиразніше відзначалася «провідна ідея, що виявляла собою жадання народу», основою якої був принцип демократизму і рівного політично права для кожної особистості. Своєрідне трактування цієї багатогранної проблеми В. Б. Антонович висвітлив у передмові до 3-ї частини першого тому «Архива Юго-Западной России» (1863) [1, с. 18].

Метою цієї роботи є аналіз різних поглядів на феномен українського козацтва та його роль в історії і культурі України. Виходячи з цього поставимо перед собою наступні завдання: дослідити різні погляди щодо феномену українського козацтва; зосередити увагу на етапних моментах розвитку цього соціального явища.

Матеріалом нашого дослідження ми обрали роботи В. Котова, В. Антоновича і К. Гуслистого.

К. Гуслистий пише, що історичні джерела свідчать про появу українського козацтва в другій половині XV ст. на теренах так званого «Великого кордону», який протягом тривалого часу розділяв європейську та азіатську цивілізації. Поява вцей час (1489, 1492 рр.) вільного населення була викликана логікою попереднього історичного розвитку. Причинами цього явища стали економічні, політичні, військово-стратегічні, соціальні чинники. Аналіз структур таких типологічно схожих явищ, як українське та донське козацтво, гайдуки в Болгарії, Волощині, таборити в Чехії та граничари в Хорватії наводить на думку про існування певних закономірностей процесу організації вільного населення, не обмежено жорсткими нормами феодальної держави. У різних районах виникли і функціонували соціальні явища, які мали багато спільних рис у внутрішньому устрої, господарських та військових відносинах, формах і методах діяльності. Однак подібність українського козацтва до аналогічних прикордонних утворень не виключає його особливості та унікальності щодо місця й ролі у вітчизняній літературі. Адже зародившись на прикордонні, козацтво протягом двох століть не лише зросло чисельно, а й стало вагомою військовою силою, поширило свій вплив не лише на більшу частину українських земель, піднеслося до усвідомлення та відстоювання загальнонаціональних інтересів [2, с. 8].

Котов пише, що у центрі уваги дослідження знаходиться генеза правових, економічних та духовних засад українського козацтва як соціального стану. Вона включає два діалектично поєднані процеси: формування козацтва як соціальної групи населення та утвердження за ним станових прав. Формування козацтва як стану – процес складний і довготривалий. Воно формувалося із самого початку як категорія людей, що виходила за рамки феодальної становості. Козак – воїн існував поряд з козаком – землеробом, який був вільним виробником і своє господарство вів за фермерським зразком. Застосування у них найманої праці, широкий товарний характер козацьких господарств свідчить про риси буржуазного способу виробництва (особливо в XVIII–XVIII ст.)

Розвиток козацтва як окремого стану призвів до утворення Запорозької Січі. Захована в плавнях, густих заростях лози й очерету, козацька фортеця була неприступна для турецько-татарських загарбників. Пороги утруднювали

польській шляхті підхід до неї. Козаки скористалися традиціями зведення фортифікаційних споруд часів Київської Русі, за якими важливу роль, окрім земляних укріплень, відігравали засіки. Від слова «засіка» (укріплення з дерева) і дістала свою назву Запорозька Січ. Хоча деякі дослідники вважають, що за основу назви правило слово «сітка». Запорозькою називали Січ тому, що вона лежала за порогами [3, с. 46].

Січ була притулком для всіх, хто протестував проти соціального і національного гніту, хто боровся за волю. Сюди приймали людей, не зважаючи на расу, національність, соціальне походження. Тут плекалися солідарність та дружбу синів різних народів, січове братерство. Крім українців, що становили переважну більшість, було багато росіян та білорусів, литовців і грузинів, вихідців з південнослов'янських земель, вірменів. Потрапляли на Січ італійці та французи, навіть араби.

Запорозька Січ очолила боротьбу, на яку піднявся український народ проти панування шляхетської Польщі, турецько-татарської агресії та феодално-кріпосницького гноблення.

Важливим фактором що забезпечив українському козацтву еволюцію, був той, що воно розвивалося на широкій соціальній базі, яка постійно оновлювалася і динамічно змінювалася. Уклад життя, пов'язаний з постійним переміщенням і контактами з жителями міст і сіл не лише України, а й зарубіжних держав, ламав у колишніх селян традиційні стереотипи, формував у них якісно нове світобачення, що ґрунтувалося не лише на суспільній практиці окремого села чи регіону, а на прикладах всеукраїнського і навіть європейського масштабу. Особа, яка деякий час перебувала у козацькому середовищі, залишала його вже не звичайним дрібним шляхтичем або забитим темрявою селянином, а людиною, збагаченою життєвим досвідом якісно нового рівня, який багато в чому вже не відповідав канонам та нормам середньовічного суспільства [1, с. 18].

Члени запорозької общини виробили своєрідний внутрішній суспільний устрій. Вводити жінку, хоч би рідну матір, заборонялося під загрозою смертної кари. Це зумовлювалося надзвичайно тяжкими та небезпечними умовами життя на Запорожжі, де все було підпорядковано вимогам постійної війни.

У першій половині XVII ст. запорозьке козацтво піднялося до рівня кращих європейських армій, а своєю активною, наступальною, ініціативною стратегією і маневреною тактикою перевершувало феодалні армії Європи, що послідовно додержувалися стратегії позиційної оборонної війни. Роль козацтва у всьому суспільно-політичному житті України була така велика, зв'язки з народом були такі міцні, що в документах XVII – XVIII ст. всіх українців навіть називали «нацією козаків», «українською козацькою нацією» [3, с. 46].

Минали десятиліття. Січ лишалася осередком волелюбства; звідси розходилися хвилі повстань проти панування шляхетської Польщі, проти феодалного гніту. Почалася велика Визвольна війна 1648 – 1654рр. у якій Запорозька Січ відіграла визначну роль, особливо на початку війни. На Січ почалося формування повстанського війська. Тут Богдана Хмельницького обрали гетьманом. Він розсилав по Україні свої універсали, закликаючи стати на боротьбу за визволення рідної землі. Перший тритисячний повстанський

загін на чолі з Богданом Хмельницьким виступив із Запорозької Січі в квітні 1648р. Січ забезпечила повстанців гарматами та іншою зброєю. І далі, в ході всієї визвольної війни запорозьке козацтво зберігало своє значення. Запорозькі козаки були найбільш організованими, досвідченими, боєздатним ядром повстанської народної армії. З-поміж запорожців вийшло чимало видатних військових керівників.

Багатогранне було і духовне життя запорожців. У Січі і в паланках на території Запорожжя існували загальноосвітні школи і школа співу. Серед запорожців були й такі, що здобували освіту в Києво-Могилянській академії і навіть у західноєвропейських університетах.

Серед запорожців часто зустрічалися талановиті співці і музиканти, поети і танцюристи. Гопак і метелиця народилися на Запорожжі, як і деякі інші танці. Тут був і «вертепний театр». Створені козаками думи і пісні ще й тепер викликають захоплення. Визначне явище громадського і духовного життя запорожців – кобзарство. Кобзарі були не тільки творцями і виконавцями дум та пісень. Вони закликали і запалювали на боротьбу народ, самі брали участь в битвах. Розвинулася і досягла досконалості на Запорожжі військова музика. Народна картина «Козак Мамай» кілька століть висіла чи не в кожній хаті [2, с. 17].

Багато дум та історичних пісень про запорожців склав сам народ, який уславив вікопомні звитяжні діла лицарів козацької республіки.

У цілому українське козацтво пройшло тривалий і складний шлях свого розвитку. Виникнувши у Подніпров'ї, воно з часом поширилося на інші українські землі, стало провідною соціальною групою населення на Лівобережжі, Слобожанщині і, звичайно, в Запорожжі. Процес сходження із соціальної й політичної арени цієї категорії населення також був досить тривалим. Він адекватно відбивав два явища в тогочасному суспільстві: по-перше, поступову реставрацію феодально-кріпосницьких порядків і, по-друге, наступ царизму на автономію України, на інкорпорацію її в державні структури Російської імперії.

Таким чином існування козацтва не минуло (і не могло минути) безслідно в історії українського народу. Воно наклало глибокий відбиток на всі сторони його життя, справило відповідний вплив на зміни в соціальній структурі населення, на економічний розвиток (формування капіталістичного уряду), політичну ситуацію (створення держави), етнокультурні процеси (конституювання народності і переростання її у націю) в Україні. Фактом свого існування козацтво дало помітний імпульс розвитку суспільної свідомості селянських мас, забезпечило появу в них нових стереотипів мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україноу. – К., 1991 с. 18
2. Гуслистий К. Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу К.: Держполітвидав УРСР 1954. –84 с.
3. Котов В. І. Основні фактори еволюції феномену українського козацтва // Наука. Релігія. Суспільство – 2006. –№1 с. 45-48